

Тернова Марина Володимирівна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри суспільних наук. Київський
національний університет театру,
кіно і телебачення імені
І.К. Карпенка-Карого, Київ

Maryna Ternova,
(PhD in Philosophy science) Associate Professor
of Social Sciences Department. Kyiv National
I.K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema and
Television University, Kyiv, Ukraine

Р.ДЖ. КОЛІНГВУД: ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ПОЛІ «ПРИНЦИПІВ МИСТЕЦТВА»

Анотація. Виокремлено проблему свідомості, яка посідає неабияке місце в ґрунтовному дослідженні відомого англійського історика науки, естетика та теоретика мистецтва Р.Дж. Колінгвуда, позиція якого формувалася із урахуванням психоаналітичної моделі свідомості.

Показано, що англійський науковець сприймав свідомість як складну структуру, яка потребує міжнаукового підходу. Внаслідок цього історико-філософська інтерпретація свідомості трансформується передусім у поле психологічного знання, оскільки від початку ХХ століття саме на теренах психології аргументується найбільш структурована модель психіки людини, в якій «свідомість» має власне місце, виконуючи низку функцій.

Наголошено, що авторська позиція Р.Дж. Колінгвуда сфокусована навколо низки проблем, таких як художня творчість, емоція, почуттєва сфера та її вплив як на створення, так і на сприймання мистецьких творів.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, концептуальне поле, психологічне знання, художня творчість, емоція, «теорія Джеймса – Ланге», корупція, структура психіки.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Монографія «Принципи мистецтва» (1938), яка є головним джерелом естетико-мистецтвознавчих поглядів Р.Дж. Колінгвуда, вийшла друком напередодні Другої світової війни, що зумовило досить пізнє входження цього вкрай важливого для англійської гуманістики дослідження в європейський культурний простір. Однак упродовж 70–90-х років ХХ століття саме ця праця англійського науковця виявилася настільки теоретично вагомим, що низка піднятих Колінгвудом проблем і сьогодні оцінюється як потужне підґрунтя для відтворення логіки дослідницького процесу на теренах філософії, естетики, психоло-

гії, мистецтвознавства від межі ХІХ – ХХ до початку третього десятиліття ХХІ століття.

Оскільки актуалізація проблеми свідомості в концептуальному полі «Принципів мистецтва» збіглась із поширенням як психоаналітичних пошуків у площині «свідоме – позасвідоме», так і юнгіанської концепції «глибинної психології», сучасне «прочитання» окремих психопатологічних станів, які осмислюються передусім у метамодерністській літературі (метапроза), виявиться більш потужним. Цьому, на нашу думку, може сприяти гіпотетична ідея – здійснити аналіз процесуальності концептуального руху «Р.Дж. Колінгвуд – З. Фройд – К.-Г. Юнг – метамодернізм»,

що надасть можливість реконструкції заявленої у статті проблеми теоретичної завершеності.

Мета статті полягає у наступному:

– виокремленні проблеми свідомості в концептуальному полі «Принципів мистецтва» Р.Дж. Колінгвуда;

– реконструюванні авторських підходів до можливих модифікацій поняття «свідомість» і виявлення специфіки цього структурного елемента психіки;

– здійсненні порівняльного аналізу інтерпретаційних підходів до проблеми свідомості впродовж 20-40-х років ХХ й початку ХХІ століття та використанні їх у метамодерністському літературно-мистецькому просторі.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій.

Окремі аспекти монографії Р.Дж. Колінгвуда були проаналізовані в наукових розвідках Л. Бабушки, Т. Кривошеї, О. Оніщенко, проте ніхто з них не виокремлював проблему свідомості як предмет теоретичного аналізу.

Серед публікацій українських науковців, що побачили світ на початку ХХІ століття, наголошено на статтях К. Шадманова, Н. Щербини та О. Щербини, в яких, хоча і дещо опосередковано розглядається спадщина Р.Дж. Колінгвуда, проте вони все ж дотичні до історії англійської гуманістики.

Оскільки в статті досліджується період, пов'язаний з науковою діяльністю З. Фрейда та К.-Г. Юнга, то увагу звернено на позицію Л. Левчук, В. Менжуліна, Н. Хамітова, які на теренах української гуманістики найбільш послідовно й предметно аналізували фрейдівсько-юнгіанське розуміння свідомості.

Виклад основного матеріалу. «Принципи мистецтва» – основне естетико-мистецтвознавче дослідження Р.Дж. Колінгвуда, здійснене на перехресті кількох гуманітарних наук, таких як філософія, історія, психологія, естетика, мистецтвознавство, кожна з яких дотична до «свідомості» і як феномену психіки, і як «керманіча» у різних сферах людської діяльності. Термін «свідомість», так би мовити, розкиданий на більшості сторінок «Принципів мистецтва», проте поступово його концептуалізація достатньо чітко виявляє пріоритети англійського науковця. Водночас, слід врахувати часовий період коли проблема свідомості набула не лише резонансу серед європейської на-

укової спільноти, значною мірою завдяки теорії психоаналізу, а й стимулювала численні дискусії з приводу структури психіки та функцій кожного з її елементів.

Оскільки в концепції Р.Дж. Колінгвуда чітко окреслене філософсько-психологічне використання поняття «свідомість», доцільно звернутися до сучасного визначення цього поняття на теренах філософії і психології. Згідно з філософським підходом «свідомість – специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної із пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знання» (Бичко, 2002, с. 657).

Таке загальне визначення дає змогу «анатомувати» конкретно-деталізовані риси свідомості, які мусять враховувати її специфіку, а саме: а) відмінність від «несвідомих» проявів духовного життя; б) діяльнісний характер свідомості має спрямовувати її на зовнішній світ; в) свідомість, скеровуючи пізнавальну активність на саму себе, стає самосвідомістю, що сприяє вирізненню людини зі світового загалу.

Не заперечуючи проти означеної інтерпретації поняття «свідомість», автором якої є відомий український філософ І. Бичко, звернемо лише увагу на поняття «несвідоме», яке на межі ХХ – ХХІ століття, значною мірою завдяки напрацюванням Л. Левчук та Н. Хамітова, в українській гуманістиці трансформовано в поняття «позасвідоме», що в процесі аналізу свідомості дає можливість не уникати позиції психоаналітиків, які потужно вплинули на реконструкцію змісту психіки, де свідомість виступає одним з структурних елементів.

На відміну від філософії, психологія акцентує, що «свідомість – це: 1) вищий рівень психічного відображення і саморегуляції зазвичай вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті; 2) думки, почуття, які індивід усвідомлює в будь-який даний момент; 3) свідомість відрізняється від станів сну чи хвороби (кома, амнезія...) та органічно вплетена в духовний досвід людства» (Свідомість [EP]).

Як і філософи, психологи «анатомують» свідомість, виявляючи її конкретно-деталізовані риси, а саме: а) констатується, що до сьогодні психологія не може впевнено відповісти на питання щодо походження свідомості; б) свідомість

розвивалася від непевного, нетривкого стану до стабільного та міцного; в) набуття свідомості стимулювало появу таких почуттів, як страх так неусвідомлені емоції, що негативно впливають на психологічний стан людини.

Філософсько-психологічне трактування свідомості має принципове значення задля реконструкції теоретичних орієнтирів Р.Дж. Колінгвуда, оскільки «свідомість» цікавила його не лише сама по собі, а й як обов'язковий стимул у процесі становлення творчого задуму та пошуків засобів його реалізації. Узагальнюючи аспекти колінгвудівського аналізу свідомості, представлені у «Довіднику» до видання «Принципів мистецтва», можна стверджувати, що вони сфокусовані навколо такого: «свідомість, самосвідомість, свобода свідомості, видозміни відчуттів свідомістю, подовження відчуттів свідомістю, ставлення до уяви як форми думки, як того, що породжує мистецтво, роздвоєння свідомості, корупція або брехня свідомості, емоції свідомості. «Свідомі» (частина)/«позасвідомі» (частина)» (R.G. Collingwood, 1938, с. 320).

Принагідно акцентуємо, що, наголосивши на різних аспектах «свідомості», Р.Дж. Колінгвуд не дотримувався тої логіки їх опрацювання, яка відтворена в «Довіднику», а обрав інший шлях аналізу цього феномену, пам'ятаючи, що це «форма думки». Саме тому в статті ми будемо спиратися на цей принцип, рухаючись за думкою англійського теоретика.

Враховуючи нормативи статті, спробуємо, спираючись на теоретичні настанови Р.Дж. Колінгвуда, реконструювати аргументовану ним концепцію свідомості, початковою тезою якої, на нашу думку, мають стати загальні обриси феномену «свідомість». Вони доволі ґрунтовно осмислені дослідником, оскільки він «вибудовує» їх не лише на теренах мистецтва, а й у просторі емоцій, що породжуються різними причинами, серед яких важливе місце посідає «подвійна емоція», тобто та, спираючись на яку працював художник, і та, що виникає у реципієнта в процесі сприймання мистецького твору.

На нашу думку, своєрідне превалювання феномену «емоція» на сторінках «Принципів мистецтва» слід оцінювати як данину часу, адже наприкінці ХІХ століття на англійських теренах активно обговорювалася «теорія емоцій», яку не-

залежно один від одного аргументували американський психолог Вільям Джеймс (1842-1910) та датський лікар, фізіолог і психолог Карл Георг Ланге (1834-1900). Як стаття В. Джеймса «Що таке емоція?» (1884), так і публікації К.-Г. Юнга, які вийшли друком упродовж 1885 року, показали спільність позиції цих науковців, а їхні погляди були об'єднані назвою «теорія емоцій Джеймса–Ланге». Теоретична позиція «Джеймса–Ланге» базувалася на гіпотезі, за якою емоція є наслідком усвідомлення людиною рефлекторно-фізіологічних змін в організмі. Відтак на першу позицію висуваються фізіологічні зміни, а емоція виникає тоді, коли мозок реагує на інформацію, отриману організмом через нервову систему. У переддень ХХ століття емоція розглядалась як наслідок фізіологічних зрушень (Шапар, 2007, с. 526).

Виходячи з відповідних положень «Принципів мистецтва» Р.Дж. Колінгвуд перебував на роздоріжжі. З одного боку, «теорія Джеймса–Ланге» викликає його зацікавлене ставлення, а з іншого – він вважає якщо не помилковими, то принаймні суперечливими окремі її тези. Остаточну оцінку, яка врешті-решт викристалізувалася в англійського історика науки, ми оприлюднимо впродовж реконструкції колінгвудівської моделі свідомості.

Сформулювавши теоретичну настанову «емоції – свідомості», Р.Дж. Колінгвуд розглядає ситуацію коли людина «усвідомлює, що переживає якусь емоцію»: наразі ключовим словом є «усвідомлює». Наступний крок – «це лише збудження або сум'яття, що відбувається всередині душі людини, оскільки природа цього відчуття їй невідома» (R.G. Collingwood, 1938, с.110). Р.Дж. Колінгвуд вважає, що доки людина перебуває в такому невизначеному стані, все, що вона може сказати про свої емоції, буде звучати наступним чином: «Я відчуваю...Я не знаю, що ж я відчуваю». Такий стан кваліфікується ним як стан розгубленості та безпорадності, з якою людина «витягує себе, здійснюючи те, що ми називаємо самовираженням» (R.G. Collingwood, 1938, с. 111).

Внаслідок власних міркувань науковцем пропонується наступний концептуалізований висновок, який ми процитуємо повністю: «Ця діяльність має деяке відношення до того, що ми називаємо мовою – вона виявляє себе за допо-

могою мовлення. Окрім того, вона (діяльність – *М.Т.*) має відношення до свідомості людини: виражена емоція є емоцією, яку людині, що відчуває її, вдалося усвідомити» (R.G. Collingwood, 1938, с. 111).

Саме «відчуття емоції» спричиняє її «усвідомлення», яке у свою чергу сприяє подоланню стану «пригніченості й безпорадності». Увесь цей складний і загалом неприємний для людини шлях успішно долається завдяки «свідомості – усвідомленню» процесуальності яких обов'язково подається Р.Дж. Колінгвудом у взаємодії з «мовою – мовленням». Як ми вже наголошували, проблема свідомості цікавить науковця з огляду на широке кол питань художньої творчості – проблеми, що активно висвітлюється і в «класичних» дослідницьких розвідках і теоретичних статтях ХХ ст. О. Кайлановської, О. Оніщенко, О. Поліщук, М. Протас, С. Холодинської та ін.

У різних аспектах серед ознак специфіки творчого процесу ними фіксуються «самовираження», «самореалізація», «самовизначення» та інші суголосні поняття. Наразі зазначимо, що Р.Дж. Колінгвуд наголосив на «самовираженні», значущість якого довів до такого високого рівня, що дає змогу людині не лише відчути, а й усвідомити своє положення у певній конкретній ситуації. Це означає, що «усвідомлення» суперечливості емоційного стану трансформується у «раціональні» рішення, а саме «свідомість – усвідомлення» підтверджує певний, іноді доволі високий, інтелектуальний рівень розвитку, який притаманний лише людині.

Проте численні похідні, які є наслідком оперування Р.Дж. Колінгвудом співвідношення «свідомість – усвідомлення», не так цікавлять науковця, як «емоція – свідомість», до розгляду якого він звертається у різних розділах монографії «Принципи мистецтва». Так, у концептуально важливому розділі «Мова» (R.G. Collingwood, 1938, с. 209-246), після якого йде розділ «Мистецтво як мова» (R.G. Collingwood, 1938, с. 249-260), наголошується на особливій ролі свідомості у просторі так званих психічних емоцій, які можна представити кількома способами. Серед них найбільша виразність досягається у тому разі, «якщо робота свідомості перетворює їх із вражень на ідеї» (R.G. Collingwood, 1938, с. 214).

Окрім «психічних емоцій», є й інші емоції, які «можуть передаватися способом психічного вираження». Це потужна група, що виникає завдяки «самосвідомості». Як приклад, теоретик виокремлює такі почуття: ненависть, любов, гнів, сором, сутність яких він досить педантично пояснює:

– «ненависть являє собою почуття антагонізму, вона є ставленням до чогось, що, на наш погляд, протидіє виконанню наших бажань або завдає нам болю... (Це визначення Колінгвуд підтверджує посиланням на «Етику» Б. Спінози – B. Spinoza. Ethics, III. Affectuum Difinitiones, VII., – на сторінках якої зафіксоване його ставлення до цього почуття: «... ненависть не що інше як незадоволення (смуток), що супроводжується ідеєю зовнішньої причини». Коментуючи думку Б. Спінози, Р.Дж. Колінгвуд вважає за необхідне артикулювати, що спінозівська позиція передбачає «усвідомлення власного “Я”»;

– «любов – це почуття до чогось, що ми вважаємо нерозривно пов'язаним з нашим власним існуванням, ото ж зло або благо для об'єкта нашої любові виявляється злом чи благом для нас самих»;

– «гнів, на відміну від ненависті, хоча і не передбачає існування будь-якого об'єкта, який міг би нас розгнівати, все ж має на увазі усвідомлення власного “Я” під загрозою тиску або зовнішніх перешкод»;

– «сором – це усвідомлення власної слабкості або нездатності» (R.G. Collingwood, 1938, с. 214-215).

Якщо таких почуттів, як любов та гнів, Р.Дж. Колінгвуд торкнувся побіжно, то ненависті та сорому він дав розгорнуту характеристику, використовуючи їх задля розкриття відмінностей, що існують між «емоціями свідомості» та «чисто психічними емоціями». З доволі розгорнутих ним порівнянь і пояснень, виокремимо найбільш показові, а саме:

– «...психічна емоція – це емоційний заряд почуття, однак емоція свідомості являє собою емоційний заряд не почуття, а певного стану свідомості. Отже, якщо ми задамося питанням, що це за почуття, для якого емоційним зарядом є сором, і виявиться (цілком справедливо), що ніяких, окрім, жару в щоках й мускульного розслаблення, не існує»;

– «...ми можемо спростувати судження здорового глузду, що люди червоніють від сорому і запропонувати власне карколомне відкриття, що ми соромимося тому, що червоніємо. Однак все це породжує парадокс, заснований на неправильному розумінні». На думку Колінгвуда, «попередня послідовність (1) червоний колір, (2) почуття страху, (3) його зовнішнє виявлення має місце у випадку з психічними емоціями»;

– «...емоціям свідомості відповідатиме наступна послідовність: (1) усвідомлення нашої власної неповноцінності (воно є не почуттям, а видом свідомості), (2) сором, (3) почервоніння. Здоровий глузд має рацію, а теорія Джеймса–Ланге є помилковою» (R.G. Collingwood, 1938, с. 215).

Якщо упродовж різних розділів «Принципів мистецтва» Р.Дж. Колінгвуд давав обережні оцінки «теорії Джеймса–Ланге», то у розділі «Мова», підсумувавши власні «роздуми – узагальнення» щодо «емоцій свідомості», «психічних емоцій», оприлюднивши гіпотетичне припущення щодо «видів свідомості» та продуктивно використавши потенціал етичних почуттів, він (Колінгвуд) негативно оцінив фізіологізацію емоцій. Принагідно зауважимо, що окремі тези «теорії Джеймса–Ланге» і на початку XXI століття мають як прихильників, так і опонентів, що, на нашу думку, працює на оціночні вагання англійського історика науки.

Серед низки настанов, які об'єднують колінгвудівську інтерпретацію свідомості, певного коментування заслуговує доволі суперечлива ідея «корупції, або брехні свідомості». Слід нагадати, що практика введення в контекст розгляду естетико-мистецтвознавчої проблематики так званих нетипових понять, запозичених з іншого дослідницького простору, показовим чином відбита у теоретичній спадщині Шарля Бодлера (1821-1867).

Мається на увазі есе «проклятого поета» «Про пана Арі Шеффера і про фальсифікаторів почуття. Салон 1846 року», яке досить ґрунтовно розглянуто на сторінках монографії О. Оніщенко «Культурологічні виміри інтелектуальної прози: від художньої творчості до “ігор розуму”» (2021). Зокрема, авторка зауважує, що «...критика полотна А. Шеффера, до естетико-художньої цінності яких скептично ставилися й інші фахівці, дозволила Бодлеру “сконструювати” вкрай продуктивну формально-логічну структуру, яку він окрес-

лив як “фальсифікація почуттів”» (Оніщенко, 2021, с. 161).

Інтерпретуючи позицію Ш. Бодлера, О. Оніщенко відзначає, що він вважав «фальсифікаторів почуттів» поганими живописцями, для яких найважливішим є факт «присутності в мистецтві», і глузував з тих, хто змішує «сентиментальність з моралізаторством, рухаючись до справжнього ребусу з почуттів». Окрім означеного, О. Оніщенко артикулює думку Ш. Бодлера щодо помилкової ідеї А. Шеффера, який шукав шляхи задля «неприродного зближення образотворчого мистецтва з поезією, що породжує так званий “зримий живопис”, вадою якого виступає “ілюстративність”» (Оніщенко, 2021, с. 160).

Навряд чи Р.Дж. Колінгвуд механічно наслідував автора «Квітів зла» (1857), прізвища якого взагалі немає у «Принципах мистецтва». Йдеться про інше. Дослідницькі прийоми, які були використані одним теоретиком, подекуди досить міцно закріплювалися і в культурному, і в науковому просторі, «працюючи» на його розширення. Використавши засади хронологічного підходу, можна припустити, що Колінгвуд був знайомий з есеїстикою Бодлера і застосував поняття «корупція» до аналізу свідомості так само, як раніше поняття «фальсифікація» дало змогу Бодлеру відділити зерна від плевел на теренах французького живопису середини XIX століття (О. Оніщенко).

Аналіз такої структури, як «корупція, або брехня свідомості», потребує розкриття етимології терміна «корупція (похідне від двох латин. слів corruption та corrumpere) – розбещеність, підкуп, продажність: зловживання службовим становищем чи владою у власних цілях або отримання фінансово-матеріальної користі» (Корупція [EP]).

Поштовхом до формування тези про корумпованість та брехливість свідомості став колінгвудівський наголос на «біполярності думки»: «Свідомість, – наголошує Колінгвуд, – є думкою в своїй абсолютно фундаментальній та початковій формі» (R.G. Collingwood, 1938, с. 201), а це означає, що воно має ту саму біполярність, що і думка. Водночас, біполярність доцільно зіставляти з діяльністю, яку «можна виконати добре або погано». Цей висновок трансформується у сферу свідомості: «...те, що думається, може бути істинним або брехливим» (R.G. Collingwood, 1938, с. 201).

Початкові підходи до аргументації ідеї «корумпованості, або брехливості свідомості» Р.Дж. Колінгвуд подає на досить спрощених прикладах, а саме: свідомість не може думати – це собака, коли перед нею є кішка. Інший варіант, так би мовити, пояснювальних прикладів: твердження «ось як я відчуваю» насправді передбачає подвійну полярність – протилежне твердження «ось як я не відчуваю» Підсумовуючи свої підходи до «корумпованості, Колінгвуд зазначає: «Навіть коли б насправді свідомість ніколи не помилялась, вона б все одно мала ту спільну рису зі всіма формами думки, вона повинна жити відкидаючи помилки. Істинна свідомість – це визнання наших почуттів, брехлива свідомість – буде відмовою від них (почуттів – *M.T.*), тобто думкою: «Ці почуття не мої» (R.G. Collingwood, 1938, с. 201).

Ця «плетениця» розміркувань Р.Дж. Колінгвуда дає йому підстави говорити про «корупцію» свідомості, оскільки «свідомість в таких випадках дозволяє себе підкупити, спотворює свою функцію, обертаючись від важкого та небезпечного завдання до чогось більш простого» (R.G. Collingwood, 1938, с. 202). На нашу думку, значний інтерес викликає, з одного боку, колінгвудівське переконання значення феномену «корупція – корумпованість», а з іншого – те, як психологія на початку ХХ століття окреслювала комплекс питань, пов'язаних саме з «корупцією – корумпованістю». У концептуальному полі «Принципів мистецтва» не виявлено як усього змісту поставлених питань так і не запропоновано авторської відповіді на них. Однак, попри це, для гуманістики першої третини ХХ століття Р.Дж. Колінгвуд зробив доволі корисну роботу: по-перше, наголосив на корумпованості й брехливості свідомості, залишивши при цьому простір для дискусій та подальшої дослідницької роботи, а по-друге, реанімував інтерес до тези Платона «брехня в душі», оскільки, на його (Р.Дж. Колінгвуда) думку, грецький філософ мав на увазі саме «брехливу свідомість». Паралельно з тезою Платона представлена позиція Б. Спінози та Р. Декарта, що підсилює філософсько-етичний аспект питань, які розробляє англійський історик науки; по-третє, до подекуди суперечливих чи ескізно поданих розмислів Колінгвуда «підключаються» теми творчості художника, його ролі в житті суспільства і феномен «поганого мис-

тецтва». Принагідно наголосимо, що формально-логічна структура «погане мистецтво» неодноразово трапляється на сторінках «Принципів мистецтва», проте чіткого окреслення його суті ми не отримуємо, це власне не концепція Колінгвуда, а лише окремі тези в логіці протиставлення «хороше – погане мистецтво».

Доцільно наголосити, що в процесі аргументації такої настанови, як «корупція або брехня свідомості», Р.Дж. Колінгвуд оперує такою низкою понять чи формально-логічних структур, як свідомість, емоція, психічна емоція, діяльність, вираження, уява, інтелект, істина, чесна свідомість, погане мистецтво, корумпований художник, які акцентують значущість і складність піднятих питань, спрямовуючи теоретичні пошуки інших науковців. Їхні подальші кроки дадуть можливість співвіднести ідеї Р.Дж. Колінгвуда з досягненнями гуманітарних наук на теренах проблеми свідомості, узагальнити напрацьоване, «засуджуючи» корупцію як руйнівника морально-психологічних цінностей та естетико-художньої сутності мистецтва.

Слушність цієї настанови Р.Дж. Колінгвуда підтверджує його наступний висновок: «Чим більше корумпована свідомість, тим більш отруєними виявляються криниці істини. Інтелект вже не може побудувати нічого усталеного. Моральні побудови виявляються повітряними замками. Політичні та економічні системи перетворюються в павутиння. Навіть звичайне душевне і фізичне здоров'я ставиться під запитання. І окрім цього слід пам'ятати, що корумпована свідомість являє собою синонім поганого мистецтва» (R.G. Collingwood, 1938, с. 259).

Ми назвали б цей висновок ученого «підсумковим», оскільки він дав змогу Р.Дж. Колінгвуду не лише задіяти переважну більшість понять, якими він оперував виявляючи специфіку «корупції, або брехні свідомості», а й наголосити на суспільних сферах життя та творчої активності людини, які можуть істотно деформувати корупція та брехня.

Розглянемо наступну настанову «свідома» (частина)/«позасвідома» (частина) скоріше як данину резонансу, що його на англійських теренах поступово набував психоаналіз у той період, коли Р.Дж. Колінгвуд працював над написанням «Принципів мистецтва». Хоча прізвища З. Фрей-

да (1856-1939) та К.-Г. Юнга (1875-1961) Р.Дж. Колінгвуд згадує досить побіжно, він все ж оцінив їх як поганих критиків, згадавши дослідження З. Фрейда, присвячені позасвідомим витокам творчої неординарності Леонардо да Вінчі та творчо-пошуковій моделі формування особистості Гете, яку реконструював К.-Г. Юнг. Водночас Колінгвуд без прямих посилань на Фрейда чи Юнга використовує поняття «позасвідоме», яке йому, по-перше було відоме (у просторі англійської гуманістики на початку ХХ століття ним оперувала незначна кількість науковців), а по-друге він вважає за необхідне зафіксувати своє знання. Позицію Колінгвуда можна зрозуміти: у першій третині ХХ століття, аргументуючи тези теорії свідомості та докладаючи значних зусиль задля її концептуалізації, було б неправильним з його боку зафіксувати факт свого знання.

Як відомо, З. Фрейд оприлюднив структуру психоаналізу у 1896 році і представив як таку, що «ґрунтується на трьох «китах»: 1) концепції позасвідомого як регулятора людської поведінки; 2) вченні про дитячу сексуальність, за яким сублімована (перетворена) статевая енергія є джерелом творчої активності людини; 3) теорії сновидінь як давнього, архаїчного шару психічного життя» (Левчук, 2002, с. 62).

Після цього засновник психоаналізу витратив величезні зусилля задля доведення своєї теоретичної правоти та деталізації позасвідомого, яке не тільки за об'ємом найбільша сфера психіки, а й, як акцентує Л. Левчук, її зміст розкривається за допомогою низки наріжних ознак, а саме: «...а) позачасовість; б) спадковість; в) активність; г) інфантильність; д) ірраціональність» (Левчук, 2002, с. 66). При цьому З. Фрейд вважає, що «позасвідоме» – це така психічна сфера, яка не підкоряється кантівській тезі про «простір і час як необхідні форми нашого мислення». Особливої акцентуації вимагає твердження Л. Левчук щодо фрейдівського тлумачення позасвідомих психічних процесів як не упорядкованих за часовим виміром, оскільки «час в них нічого не змінює і застосовуватися до них не може».

Наразі слід визнати, що структура психіки, розроблена З. Фрейдом закріпилася і серед наукової спільноти і серед широкого європейського загалу, який цікавився розвитком психології. Що ж стосується теорії «глибинної психології» і де-

сятирівневої структури психіки, аргументованої Юнгом, в якій є «колективне» та «особистісне» позасвідоме (Левчук, 2002, с. 72) – ці феномени вкрай складні й до сьогодні ними оперують далеко не всі фахівці.

В. Менжулін на сторінках монографії «Розворожуючи Юнга: від апологетики до критики» (2002) показовим чином відтворив складність входження юнгіанської моделі психіки в науковий простір ХХ століття (Менжулін, 2002, с. 58-97).

На тлі означеного очевидно, що Р.Дж. Колінгвуд мав досить поверхове уявлення про «позасвідоме», що підтверджують деякі з його тез, а саме: а) «...на чисто психічному рівні різниці між свідомим і позасвідомим просто не існує»; б) «...розум існує тільки у вигляді свідомості»; в) «...ніхто не зможе скласти звіт про роботу позасвідомого...» (R.G. Collingwood, 1938, с. 191-192). Водночас, попри це, наше гіпотетичне припущення, що порівняльний аналіз «Р.Дж. Колінгвуд – З. Фрейд – К.-Г. Юнг – метамодернізм» може виявити нові аспекти як у розумінні спадщини англійського науковця, так і в «ненав'язливому осучасненні» окремих його ідей. Зокрема йдеться про феномен «нової чуттєвості» (quirky), який останні десять років втілюють у літературно-мистецький простір прихильники метамодернізму.

Обриси ознак «нової чуттєвості» можна знайти у тій наполегливості з якою Р.Дж. Колінгвуд включає емоції, почуття, процес їх «вираження» у художній творчості, залучаючи їх до аналізу історико-культурних традицій використання потенціалу людської чуттєвості. У форматі підтексту елементи «нової чуттєвості» наявні в «теорії дитячої сексуальності», від якої З. Фрейд не відмовився, незважаючи на гостро критичне ставлення до її змісту з боку сучасників.

Щодо позиції К.-Г. Юнга – у розробленій ним структурі психіки «відчуття – почуття» посідають два самостійні рівні, а ще один рівень «інтуїція» – має потужне почуттєве насичення, суголосне з тою тенденцією використання інтуїтивного чинника, яка доволі чітко простежується в романах Т. Моррісон, Д.-Ф. Воллеса, фільмах М. Гондрі, К. Тарантіно, скульптурних рімейках Д. Квайоли, фотографіях М. Перрі, Г. Кордюсона, що, так само як і твори інших метамодерніс-

тів, спрямовані на розкриття «нової чуттєвості» (quirky).

Підсумовуючи наші роздуми щодо теорії свідомості у розвідках Р.Дж. Колінгвуда, слід артикулювати таке: означену проблему англійський теоретик представив не лише досить переконливо, а й зміг «відчинити двері» наступним поколінням науковців. Проте критичне сприйняття теоретичної позиції З. Фрейда і К.-Г. Юнга не дало йому можливості побачити «зерна» в ідеї «позасвідомого», реалізація якої саме в мистецтві досягла остаточної довершеності.

Висновки. Проблема свідомості, яку Р.Дж. Колінгвуд не лише окреслив, а й провів крізь різні аспекти багатопланової монографії «Принципи мистецтва», вочевидь є його теоретичним досягненням. Питання свідомості, складні й суперечливі для гуманітарних наук початку ХХ століття, включені ученим у дослідницький простір таких конкретних міждисциплінарних проблем, як художня творчість, істина і брехня в діяльності художника, психічна емоція, які дають змогу реконструювати його тогочасний науково-теоретичний рівень. Принципове значення мало і опрацювання поняття «самосвідомість», яке поступово посіло неабияке місце в подальшому русі на теренах «свідомості», відкриваючи теоретичні перспективи для подальших наукових пошуків.

Джерела та література

- Бичко, І. (2002). Свідомість. *Філософський енциклопедичний словник*. К.: Абрис. 442 с.
- Корупція. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.korrupsioon.ee/index.php/et/korrupsioonivormid-ja-naited/mis-korrupsioon>
- Левчук, Л. (2002). *Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика*: монографія. К.: Либідь. 255 с.
- Менжулін, В.І. (2002). *Розворожуючи Юнга: від апологетики до критики*: монографія. К.: Сфера. 207 с.

Онiщенко, О. (2021). *Культурологічні виміри інтелектуальної прози: від художньої творчості до "ігор розуму"*: монографія. К.: Ін-т культурології НАМ України. 352 с.

Свідомість. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10057/>

Шапар, В.Б. (2007). «Теорія Джеймса–Ланге». *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Х.: Прапор. 640 с.

Collingwood, R.G. (1938). *The Principles of Art*. Monography.

References

- Bychko, I. (2002). Svidomist. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Consciousness. Philosophical encyclopedic dictionary]. K.: Abrys. 442 s. [in Ukrainian]
- Collingwood, R.G. (1938). *The Principles of Art*. Monography. [in English]
- Korrupsioon. [Corruption]. URL: – <https://www.korrupsioon.ee/index.php/et/korrupsioonivormid-ja-naited/mis-korrupsioon> [EP].
- Levchuk, L. (2002). *Psychoanaliz: istoriia, teoriia, mystetska praktyka*: monohrafiia. [Psychoanalysis: history, theory, artistic practice: monography]. K.: Lybid. 255 s. [in Ukrainian]
- Menzhulin V.I. (2002). *Rozvorozhuyuchy Yunha: vid apologetyky do krytyky*: monohrafiia. [Demystifying Jung: From Apologetics to Critique: Monography.]. K.: Sfera. 207 s. [in Ukrainian]
- Onishchenko, O. (2021). *Kulturolohichni vymiry intelektualnoi prozy: vid khudozhnoi tvorchosti do «ihor rozumu»*. [Cultural dimensions of intellectual prose: from artistic creativity to «mind games».] K.: In-t kultur-olohii NAM Ukrainy. 352 s. [in Ukrainian]
- Shapar, V.B. (2007). «Teoriia Dzheimsa–Lanhe». *Suchasnyi tлумачnyi psykholohichnyi slovnyk*. [«James-Lange theory». Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 640 s. [in Ukrainian]
- Svidomist. [Consciousness]. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10057/> [EP].

Maryna Ternova

R.G. Collingwood: the problem of consciousness in the conceptual domain of «Principles of art»

Abstract. The problem of consciousness, which holds a significant place in the profound research of the renowned English historian of science, aesthetics, and art theorist R. G. Collingwood, is highlighted. His position was shaped considering the psychoanalytic model of consciousness. It is demonstrated that the English scholar perceived consciousness as a complex structure requiring an interdisciplinary approach. As a result, the historical-philosophical interpretation of consciousness transforms primarily into the field of psychological knowledge, as since the early 20th century, the most structured model of human psyche has been argued in the realm of psychology, wherein “consciousness” plays a distinct role in performing a series of functions.

Emphasis is placed on R. G. Collingwood’s authorial position, which is centered around a range of issues such as artistic creation, emotion, the sensory sphere, and their impact on both the creation and perception of artistic works.

Key words: consciousness, self-awareness, conceptual field, psychological knowledge, artistic expression, emotion, «the James–Lange theory», corruption, structure of psyche.